

HALUCINAȚII

Oliver Sacks s-a născut în 1933 la Londra, într-o familie de medici, și a studiat medicina la Queen's College, Oxford. La începutul anilor '60 s-a stabilit în Statele Unite, la San Francisco, iar din 1965 la New York, unde a și murit la sfârșitul lunii august 2015. Oliver Sacks a îmbinat activitatea medicală cu scrisul, iar cărțile în care prezintă publicului larg cazurile sale clinice s-au bucurat de o uriașă notorietate internațională – au fost traduse în peste 25 de limbi, în tiraje de milioane de exemplare. În plus, opera lui Oliver Sacks a avut un mare impact asupra intelectualilor umaniști și asupra artiștilor. Cartea sa *Awakenings* a stat la baza filmului cu același titlu (cu Robert De Niro și Robin Williams, film nominalizat la Premiul Oscar) și a inspirat piesa lui Harold Pinter *A Kind of Alaska*. După *The Man Who Mistook His Wife for a Hat*, regizorul Peter Brook a pus în scenă un celebru spectacol de teatru.

Cărți: *Migraine* (1970), *Awakenings* (1973, trad. rom. *Revenirea la viață*, Humanitas, 2012), *A Leg to Stand On* (1984, trad. rom. *Un picior de sprijin*, Humanitas, 2013), *The Man Who Mistook His Wife for a Hat* (1985, trad. rom. *Omul care își confundă soția cu o pălărie*, Humanitas, 2005), *Seeing Voices* (1989, trad. rom. *Văzând glasuri*, Humanitas, 2013), *An Anthropologist on Mars* (1995), *The Island of the Colorblind* (1996), *Uncle Tungsten* (2001, trad. rom. *Unchiul Tungsten*, Humanitas, 2017), *Musicophilia* (2007, 2008, trad. rom. *Muzicofilia*, Humanitas, 2009), *The Mind's Eye* (2010, trad. rom. *Ochiul minții*, Humanitas, 2014), *Hallucinations* (2012, trad. rom. *Halucinații*, Humanitas, 2016), *On the Move: A Life* (2015, trad. rom. *În mișcare: O viață*, Humanitas, 2015), *Gratitude* (2015, trad. rom. *Recunoștință*, Humanitas, 2017), *The River of Consciousness* (2017, trad. rom. *Fluviul conștiinței*, Humanitas, 2020), *Everything in Its Place* (2019, trad. rom. *Toate la locul lor: Primele iubiri, ultimele povești*, Humanitas, 2021).

OLIVER SACKS

HALUCINAȚII

Traducere din engleză de
Florin Oprina

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Cuprins

<i>Introducere</i>	9
1. Mulțimi tăcute: sindromul Charles Bonnet	15
2. Cinematograful prizonierului: privarea senzorială.	43
3. Câteva nanograme de vin: mirosuri halucinatorii	52
4. Iluzii auditive	59
5. Iluziile parkinsonismului	78
6. Stări modificate	92
7. Modele: migrene vizuale	121
8. Boala „sacără“	131
9. Împărțit în două: halucinații în semicâmp	158
10. Delirium	172
11. În pragul somnului	188
12. Narcolepsia și vrăjitoarele nocturne.	204
13. Minte bătută	214
14. <i>Doppelgänger</i> : halucinația propriei persoane	236
15. Fantome, umbre și stafii senzoriale	251
 <i>Mulțumiri</i>	 271
<i>Bibliografie</i>	273
<i>Indice</i>	289
<i>Credite</i>	301

Pentru Kate

Introducere

Când cuvântul „halucinație“ a fost folosit pentru prima oară, la începutul secolului al XVI-lea, el desemna doar „o minte rătăcită“. Abia în anii 1830 Jean-Étienne Esquirol, un psihiatru francez, a dat termenului înțelesul pe care îl are astăzi – până atunci, așa-numitele halucinații erau socotite pur și simplu „năluciri“. Definițiile precise ale termenului „halucinație“ încă variază considerabil, în principal fiindcă nu e întotdeauna ușor să distingă linia care desparte halucinațiile, percepțiile eronate și iluziile. În general însă, halucinațiile sunt definite ca obiecte percepute în absența oricărei realități exterioare – adică să vezi sau să auzi lucruri care nu sunt acolo.¹

Percepțiile pot fi, într-o oarecare măsură, împărtășite cu altcineva – dumneavoastră și cu mine suntem de acord că acolo e un copac, dar dacă eu spun „văd un copac acolo“ și dumneavoastră nu vedeți nimic de felul acesta, veți considera „copacul“ meu drept o halucinație, ceva născocit de mintea sau de creierul meu, imperceptibil pentru dumneavoastră sau pentru

1. Definiția mea preferată este cea pe care o dă William James în lucrarea lui din 1890, *Principles of Psychology*: „O halucinație este o formă de conștiință strict senzorială, o senzație la fel de bună și de reală ca și când s-ar afla acolo un obiect real. Se întâmplă însă ca obiectul să nu fie acolo, atâta tot.“ Mulți alți cercetători au propus propriile lor definiții, iar Jan Dirk Blom, în cuprinzătorul său *Dictionary of Hallucinations*, include un mare număr de astfel de definiții.

oricine altcineva. Pentru cel care le vede însă, halucinațiile par cât se poate de adevărate, pot să imite percepția în fiecare aspect al său, începând cu modul în care aceasta este proiectată către lumea exterioară.

Halucinațiile au tendința de a fi surprinzătoare. Aceasta se datorează uneori conținutului lor – un păianjen uriaș în mijlocul încăperii, sau omuleți de cincisprezece centimetri –, dar, și mai important, faptului că nu există o „validare în consens“; adică nimeni altcineva nu vede ce vezi tu și îți dai seama, șocat, că păianjenul-gigant sau omuleții sunt de fapt „în capul tău“.

Când evoci imagini obișnuite – un dreptunghi, sau chipul unui prieten, sau turnul Eiffel –, imaginile rămân înăuntrul minții. Nu sunt proiectate către spațiul exterior, așa cum e o halucinație, și le lipsește natura detaliată a unei percepții sau a unei halucinații. Poți să crezi în mod activ asemenea imagini după bunul-plac, și le poți revedea când vrei. În schimb ești pasiv și neajutorat în fața halucinațiilor: acestea se manifestă de capul lor – apar și dispar când vor ele, nu când vrei tu.

Mai există un mod de a halucina, se numește uneori pseudohalucinație, în care halucinațiile nu sunt proiectate în spațiul exterior, ci sunt văzute, s-ar spune, pe partea dinăuntru a pleoapelor – asemenea halucinații apar de obicei în stări aproape de somn, cu ochii închiși. Dar aceste halucinații interioare au toate celelalte caracteristici ale halucinațiilor: sunt involuntare, incontroabile și pot avea detalii sau culori nenaturale, sau modificări și forme bizare, destul de diferite de imageria vizuală normală.

Halucinațiile se pot suprapune peste iluzii sau percepții eronate. Dacă, uitându-mă la chipul cuiva, nu văd decât jumătate de față, aceasta e o percepție eronată. Distincția devine mai puțin clară în situațiile mai complexe. Dacă mă uit la cineva care stă în dreptul meu și în loc să văd o singură imagine văd cinci siluete aliniate, e această „poliopie“ o percepție greșită sau o halucinație? Dacă văd pe cineva străbătând încăperea de

la stânga la dreapta, iar apoi îl văd făcând exact același lucru iar și iar, e acest tip de repetiție („palinopsie“) o aberație perceptuală, o halucinație, sau și una, și alta? Avem tendința să numim asemenea lucruri percepții eronate, sau iluzii, dacă există de la bun început ceva acolo – silueta unui om, de exemplu –, în vreme ce halucinațiile izvorăsc din neant. Dar mulți dintre pacienții mei au în mod indiscutabil halucinații, iluzii și percepții eronate complexe, și uneori e dificil să tragi o linie de demarcație între ele.

*

Deși fenomenul halucinațiilor este probabil la fel de vechi precum creierul uman, înțelegerea lor a sporit considerabil în ultimele câteva zeci de ani.² Această cunoaștere vine mai ales din capacitatea de a obține imagini ale creierului și de a monitoriza activitățile sale electrice și metabolice în timpul halucinațiilor. Tehnicile respective, asociate cu studii cu electrozi implantați (pentru pacienții cu epilepsie intratabilă care au nevoie de operație), ne-au permis să definim ce părți din creier sunt responsabile pentru diverse tipuri de halucinații. De exemplu, o zonă din cortexul temporal inferior drept, implicată în mod normal în percepția fețelor, dacă e activată în chip nefiresc, te poate face să halucinezi fețe. Există o zonă corespunzătoare, pe partea cealaltă a creierului, care e în mod normal folosită când citim – zona pentru forma vizuală a cuvintelor (*visual form word*) din girusul fusiform; dacă aceasta e stimulată anormal, poate să dea naștere la halucinații cu litere sau pseudo-cuvinte.

Halucinațiile sunt fenomene „pozitive“, în contrast cu simptomele negative, deficiențele sau pierderile provocate de

2. Nu putem fi siguri dacă alte animale au halucinații, deși s-au observat „comportamente halucinatorii“ la animale de laborator, dar și în libertate, așa cum sunt ele descrise de Ronald K. Siegel și Murray E. Jarvik în analizarea acestui subiect.

accidente sau de boală, pe care neurologia se bazează în mod tradițional. Fenomenologia halucinațiilor ne indică de multe ori mecanismele și structurile cerebrale care sunt implicate și, prin urmare, are potențialul de a ne oferi o înțelegere mai directă a modului în care lucrează creierul.

*

Halucinațiile au ocupat întotdeauna un loc important în viețile noastre mentale și în cultură. Într-adevăr, nu putem să nu ne întrebăm în ce măsură unele experiențe halucinatorii au dat naștere artei, folclorului și chiar religiei. Oare modelele geometrice care apar în timpul migrenelor sau al altor afecțiuni prefigurează motivele artei aborigene australiene? Au stat halucinațiile liliputane (care nu sunt rare) la baza elfilor, spiriduşilor, drăcuşorilor și zânelor din folclor? Joacă vreun rol teribilele halucinații de coșmar – senzația de a fi călărit și sufocat de o prezență malefică – în generarea conceptelor noastre de demoni și vrăjitoare sau extraterestri răuvoitori? Oare crizele „extatice“, ca acelea pe care le avea Dostoievski, au avut de-a face cu apariția unui simț al divinului? Experiențele extracorporale ne creează senzația că *putem* exista fără trup? Lipsa de materialitate a halucinațiilor ne încurajează oare credința în fantome și în spirite? De ce fiecare cultură pe care o cunoaștem a căutat și a găsit droguri halucinogene pe care le-a folosit, mai întâi de toate, în scopuri sacre?

Nu e ceva nou – în 1845, Alexandre Brierre de Boismont, în prima carte medicală sistematică despre acest subiect, a explorat aceste idei într-un capitol intitulat „Legătura halucinațiilor cu psihologia, istoria, moralitatea și religia“. Antropologi ca Weston La Barre și Richard Evans Schultes, printre alții, au documentat rolul halucinațiilor în diverse societăți de pe mapamond.³ Trecerea timpului nu a făcut decât să lărgească și să

3. La Barre oferă o analiză amănunțită a perspectivelor antropologice asupra halucinațiilor, într-un capitol publicat în 1975.

adâncească înțelegerea noastră asupra mării importanțe culturale a ceva care la început pare să nu fie decât o ciudățenie neurologică.

*

În această carte mă voi referi foarte puțin la domeniul vast și fascinant al viselor (care, s-ar putea spune, sunt tot un fel de halucinații); voi aminti doar despre caracteristicile onirice ale unor halucinații și despre „stările de visare“ care apar în anumite crize. Unii au propus un continuum între stările de vis și halucinații (și ar putea fi adevărat mai ales în cazul halucinațiilor hipnopompice și hipnagogice), dar, în general, halucinațiile sunt destul de diferite de vise.

Halucinațiile par adesea a avea creativitatea imaginației, a viselor sau a fanteziei – sau detaliile vii și natura externă a percepțiilor. Numai că halucinațiile nu sunt nici unul dintre aceste lucruri, chiar dacă împart cu ele anumite mecanisme neurofiziologice. Halucinația este o categorie unică și aparte de conștiință și de trăire mentală.

Halucinațiile trăite de oameni cu schizofrenie cer să fie tratate în mod separat, într-o carte care să se ocupe numai de ele, pentru că nu pot fi separate de viața lor interioară, adesea profund modificată, sau de circumstanțele externe ale celor care au schizofrenie. Așadar, voi avea puține de spus aici despre halucinațiile schizofrenice, concentrându-mă în schimb asupra halucinațiilor care pot apărea în psihoze „organice“ – psihozele trecătoare asociate uneori cu deliriumul*, epilepsia, consumul de droguri și anumite afecțiuni medicale.

* Am păstrat latinescul „delirium“ când e folosit și de autor și am tradus *delusion* prin „delir“/„idei delirante“, conform practicii curente în psihiatrie și urmând *Manualul de diagnostic și statistică a tulburărilor mentale*, ediția a IV-a revizuită, Asociația Psihiatrilor Liberi din România, București, 2003 (DSM-IV-TR) (*n. tr.*).

În multe culturi, halucinațiile sunt privite, ca visele, drept o stare de conștiință specială, privilegiată – o stare care este căutată în mod activ prin practici spirituale, meditație, droguri sau solitudine. Dar în cultura vestică modernă halucinațiile sunt mai adesea considerate o prevestire a nebuniei sau ceva teribil care se întâmplă creierului – deși marea majoritate a acestor halucinații nu au asemenea implicații sumbre. Stigmatul e foarte puternic și pacienții de multe ori șovăie să admită că au halucinații, de teamă că prietenii lor și chiar și doctorii vor crede că-și pierd mințile. Am fost norocos că, în activitatea mea medicală și în corespondența cu cititorii (pe care o consider, din multe puncte de vedere, ca o extensie a activității mele medicale), am întâlnit atât de mulți oameni dispuși să-și împărtășească experiențele. Mulți dintre ei și-au exprimat dorința ca, prin istorisirea poveștilor lor, să ajute la risipirea neînțelegerii adeseori crude ce înconjoară acest subiect.

Mă gândesc la cartea aceasta, prin urmare, ca la un fel de istorie naturală, sau antologie a halucinațiilor, care descrie experiențele și impactul halucinațiilor asupra celor care le au, pentru că puterea halucinațiilor nu poate fi înțeleasă decât din descrierile directe ale celor care le trăiesc.

Unele dintre capitolele care urmează sunt organizate pe categorii medicale (orbire, privare senzorială, narcolepsie etc.), iar altele sunt organizate după modalități senzoriale (auz, miros etc.). Există însă o mare parte de suprapunere și interconectivitate între aceste categorii, iar halucinații similare pot apărea într-o gamă diversă de afecțiuni. Așadar, aveți în mână o selecție care sper să vă dea o idee despre amplitudinea și varietația experiențelor halucinatorii, o parte esențială a condiției umane.

Mulțimi tăcute: sindromul Charles Bonnet

Într-o zi la sfârșitul lui noiembrie 2006, am primit un telefon de urgență de la unul din azilurile de bătrâni la care lucrez. Unul dintre oaspeți, Rosalie, o doamnă trecută de nouăzeci de ani, începuse brusc să „vadă lucruri“, să aibă halucinații stranii care păreau covârșitor de reale. Asistentele l-au chemat pe psihiatru să o consulte, dar se întrebau dacă nu cumva problema era de natură neurologică – Alzheimer poate, sau un accident cerebral.

Când am sosit și am salutat-o, am observat cu surprindere că Rosalie era complet oarbă – asistentele nu-mi spusese nimic despre lucrul acesta. Deși de câțiva ani nu mai văzuse nimic, acum „vedea“ lucruri chiar în fața ei.

— Ce fel de lucruri? am întrebat-o.

— Oameni în haine orientale! a exclamat. În veșminte largi, care urcă și coboară pe scări, [...] un bărbat care se întoarce spre mine și zâmbește, dar are dinții enormi pe o latură a gurii. Și animale. Văd o scenă cu o clădire albă și ninge – o zăpadă moale, viscolită. Văd un cal (nu unul drăguț, ci unul de povară), cu hamuri, care trage să curețe zăpada, [...] dar se tot schimbă [...], văd o mulțime de copii; urcă și coboară pe scări. Sunt îmbrăcați în culorii vii – roz, albastru – ca ale hainelor orientale.

Vedea astfel de scene de câteva zile.

Am observat că Rosalie (ca mulți alți pacienți) își ținea ochii deschiși când halucina și, deși nu putea vedea nimic,

ochii i se mișcau încolo și înapoi, de parcă ar fi privit o scenă reală. Asta și atrăsese mai întâi atenția asistentelor. Să privești astfel, sau să „scanezi“, nu se întâmplă când îți imaginezi o scenă; majoritatea oamenilor, când vizualizează imagini interioare sau se concentrează asupra lor, tind să închidă ochii sau să aibă o privire pierdută, fără să se uite la nimic în particular. Așa cum arată Colin McGinn în cartea sa *Mindsight*, nimeni nu se așteaptă să descopere ceva surprinzător sau nou în propria imagerie, or halucinațiile pot să fie pline de surprize. Ele sunt adesea mult mai detaliate decât imageria interioară și cer să fie inspectate și cercetate.

Halucinațiile sale, spunea Rosalie, erau mai degrabă „ca un film“ decât ca un vis; și, tot ca un film, uneori o fascinau, alteori o plictiseau („toată fățâiala aia pe scări, toate straiiele alea orientale“). Personajele veneau și plecau, fără să pară că au nimic de-a face cu ea. Imaginile erau tăcute, iar oamenii pe care-i vedea nu dădeau semne că o observă. În afară de liniștea neobișnuită, siluetele păreau cât se poate de reale și concrete, deși uneori arătau bidimensionale. Femeia însă nu mai trăise niciodată o asemenea experiență, astfel că nu putea decât să se întrebe dacă nu cumva era pe cale să-și piardă mințile.

Am investigat-o cu atenție pe Rosalie, dar nu am descoperit nimic care să sugereze confuzie sau idei delirante. Privind-o în ochi cu un oftalmoscop, am văzut cât de devastată îi era retina, dar nimic altceva în neregulă. Din punct de vedere neurologic, era complet normală – o doamnă în vârstă care știa ce vrea, foarte energetică pentru anii ei. I-am dat asigurări în privința minții și creierului ei; părea, într-adevăr, să fie foarte sănătoasă. I-am explicat că halucinațiile ei sunt, în chip neașteptat, destul de obișnuite la orbi sau la cei cu vederea afectată și că viziunile acelea nu sunt „psihiatrice“, ci o reacție a creierului la pierderea vederii. Suferea de o afecțiune numită sindromul Charles Bonnet.

Rosalie a rumegat toate acestea și mi-a spus că o nedumerirea faptul că începuse să aibă halucinații abia acum, deși era oarbă

de câțiva ani. Dar era foarte mulțumită și liniștită să audă că halucinațiile ei reprezentau o afecțiune recunoscută, care avea chiar și un nume. S-a ridicat în picioare și a zis:

— Spuneți-le asistentelor că *eu* am sindromul Charles Bonnet!

Apoi m-a întrebat:

— Cine a fost acest Charles Bonnet?

*

Charles Bonnet a fost un naturalist elvețian din secolul al XVI-II-lea, ale cărui cercetări s-au întins de la entomologie până la reproducerea și regenerarea la polipi și alte vietăți microscopice. Când o boală de ochi i-a făcut imposibil accesul la microscopul său iubit, s-a îndreptat către botanică – a făcut niște experimente de pionierat în domeniul fotosintezei –, apoi către psihologie și, în cele din urmă, către filozofie. Când a auzit că bunicul său, Charles Lullin, începuse să aibă „viziuni“ pe măsură ce îl lăsa vederea, Bonnet i-a cerut să-i dicteze o dare de seamă completă.

John Locke, în al său *Eseu asupra intelectului omenesc*, din 1690, a avansat ideea că mintea este *tabula rasa*, o tablă ștersă, până când primește informații de la simțuri. Acest „senzualism“, așa cum i s-a spus, a fost foarte popular printre filozofii și raționaliștii secolului al XVIII-lea, incluzându-l pe Bonnet. Bonnet concepea creierul drept „un organ cu o alcătuire complexă, sau mai degrabă un ansamblu de organe diferite“. Aceste „organe“ diferite aveau fiecare funcțiile lor, specializate. (O asemenea perspectivă modulară asupra creierului era radicală la vremea aceea, deoarece creierul era încă în mare parte perceput ca un organ nediferențiat, cu structură și funcție uniforme.) Astfel că Bonnet a atribuit halucinațiile bunicului său activității continue în ceea ce considera el că sunt părțile vizuale ale creierului – o activitate care apela la memorie, acum că nu mai putea să se bazeze pe senzații.